

איסור חמץ ברשותו [הע"ב "תנו רבנן" ו"ע"א "לה קלא"]

הברייתא מביאה שני פסוקים: "שִׁבְעַת יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם" (שמות יב, ט), "וְלֹא יֵרָאֶה לָּךְ חֶמֶץ וְלֹא יֵרָאֶה לָּךְ שָׂאֵר בְּכָל גִּבְלֶךָ" (שם יג, ד). ולומדת מהפסוק הראשון שישנם ארבעה איסורים שונים הנכללים באיסור שימצא חמץ ברשות בעל הבית, ושני היתרי ראיית חמץ של אחרים הנלמד מהפסוק השני. הגו"ש "שאר" בין שני הפסוקים מלמדת שששת הדינים השונים לאיסור והיתר תקפים בביתך ובגבולך. בברייתא מצויות סתירות פנימיות והגמרא תתקן או תסביר אותה.

ברייתא

{1} "שִׁבְעַת יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם" מה ת"ל? והלא כבר נאמר "וְלֹא יֵרָאֶה לָּךְ חֶמֶץ וְלֹא יֵרָאֶה לָּךְ שָׂאֵר בְּכָל גִּבְלֶךָ" (מדוע ישנה כפילות בפסוקים, והרי "ביתך" בכלל "גבולך")? לפי שנאמר "וְלֹא יֵרָאֶה לָּךְ שָׂאֵר" שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה (חמץ) של אחרים (נכריים) ושל גבוה (חמץ שהוקדש לבית המקדש).

{2} [אם אסור רק לראות] יכול יטמין (יחביא את חמצו), [ואסור רק שהחמץ יהיה שלו] ויקבל פקדונות מן הנכרי? ת"ל "לֹא יִמָּצֵא" (בפסוק לא כתוב "לך"). משמע שאסור כל חמץ ברשות, לפיכך אסור ברשותו חמץ: 1. של אחרים. 2. של גבוה. 3. מוטמן. 4. של נכרי.

{3} אין לי אלא (איסור לקבל פקדונות) בנכרי שלא כיבשתו (או) ואין שריו עמך בחצר, נכרי שכיבשתו (גר תושב, נכרי הגר בא"י וקיבל עליו 7 מצוות בני נח) ושריו עמך בחצר מניין? ת"ל "לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם".

{4} אין לי אלא ש"בְּבֵיתְכֶם", בבורות בשיחין ובמערות מניין? ת"ל "בְּכָל גִּבְלֶךָ" (בכל רשותו אסור חמץ, לאו דווקא בביתו).

{5} ועדיין אני אומר (נלמד מהפסוק הראשון "לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם") בבתים - עובר משום: בל יראה ובל ימצא, ובל יטמין, ובל יקבל פקדונות מן הנכרי, (נלמד מהפסוק השני "בְּכָל גִּבְלֶךָ" בגבולין שלך - אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה. מניין ליתן את (ארבעת) האיסורים) האמור של זה (בביתו) בזה (בגבולו), (ושני ההיתרים) ושל זה (בגבולו) בזה (בביתו)? ת"ל שאור שאור לגזרה שוה, נאמר שאור בבתים "שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם", ונאמר שאור בגבולין "וְלֹא יֵרָאֶה לָּךְ שָׂאֵר בְּכָל גִּבְלֶךָ", מה שאור האמור בבתים עובר משום בל יראה ובל ימצא ובל יטמין ובל יקבל פקדונות מן הנכרי - אף שאור האמור בגבולין עובר משום בל יראה ובל ימצא ובל יטמין ובל יקבל פקדונות מן הנכרי (ארבעת האיסורים מהפסוק הראשון חלים גם ב"כל גבולך"). ומה שאור האמור בגבולין שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה - אף שאור האמור בבתים שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה (שני ההיתרים מהפסוק השני חלים גם ב"ביתך").

לברייתא (מקטע 3) ברור שמ"לא ימצא" נלמד לאסור קבלת חמץ בפקדון מנוכרי שלא תחת שלטון יהודי או לא גר בחצרו של היהודי, ושואלת מהיכן לומדים שאסור לקבל חמץ בפקדון מנוכרי שתחת שלטון יהודי או גר בחצרו? והרי הדברים תמוהים, יותר מסתבר ללמוד מהפסוק לאסור את הדין הקל (נוכרי שתחתך) וללמוד ממנו את הדין החמור יותר (נוכרי שאינו תחתך)?!

אבי: הפוך את דברי הברייתא, הברייתא מבינה שאסור הדין הקל ושואלת מהיכן נלמד לאסור את הדין החמור יותר. **רבא:** דברי הברייתא מוסבים על תחילתה (מקטע 1). לאחר שהברייתא דייקה "וְלֹא יֵרָאֶה לָּךְ שָׂאֵר" - שלך אתה לא רואה, אבל מותר לך לראות חמץ של נוכרי וגבוה, שואלת הברייתא ברור שמותר חמץ שלא ברשותך, כחמץ של נוכרי שלא תחתך - אך מהיכן מותר גם לראות חמץ של נוכרי שתחתך (כיוון שממון הנוכרי כממוןך, או כיוון ששריו הנוכרי בחצרך)? ת"ל "לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם".

לשיטת רבא הברייתא מבקשת להתיר חמץ של נוכרי בכל מקום, והרי היא לומדת מהפסוק "לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם" - שעניינו לאסור? (לשיטת אבי הברייתא כפשוטה ואוסרת חמץ של נוכרי ולכן הפסוק מתאים לדרשה).

הפסוק "וְלֹא יֵרָאֶה לָּךְ שָׂאֵר בְּכָל גִּבְלֶךָ" מופיע בספר שמות ובספר דברים (טז, ד), הרי שה"לך" בספר דברים מופנה לפסוק בספר שמות "שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא לָךְ בְּבֵיתְכֶם" - ללמדנו שאסור חמץ שלך בביתך, אבל מותר כל חמץ של נוכרי או של גבוה.

הברייתא סותרת את עצמה, אסרה לקבל פקדונות מהנוכרי (מקטע 1) והתירה לראות חמץ של נוכרי (מקטע 3)?

הברייתא אסרה חמץ של נוכרי שקיבל עליו היהודי אחריות, שאם יאבד הוא ייתן לו אחר תמורתו - ולכן נחשב כחמצו. כהוראתו של רבא לבני עירו מחוזא קודם הפסח: הוציאו מבתיכם את חמצם של חיילי המלך, כיוון שהחיילים דורשים ממכם לאפסן את החמץ ולקבל עליו אחריות, ולכן זה נחשב כ"חמצכם" ואסור להשהות אותו בביתכם.

רבי שמעון
בבא קמא עא
ע"ב

הבעלים קיבל אחריות על קורבנו באומרו "הרי עלי" (ולכן אם ייגנב, ימות או ייגנב הוא מתחייב להפריש קורבן אחר תחתיו) ונגנב הקורבן ולאחר מכן נתפס הגנב רבי שמעון אומר: קדשים שחייב באחריותו חייב (הגנב לשלם כפל בגניבתו או ארבעה וחמשה בטביחה ומכירה). אע"פ שהקורבן שייך לגבוה, כיוון שהבעלים אחראי להביא למקדש תמורתה במקרה שהיא איננה – הבהמה נחשבת כממון הדיוט כי בקיומה היא מונעת מהבעלים לשלם בהמה אחרת תחתיה), אלמא דבר הגורם לממון כממון דמי (הרי שחפץ שאינו כסף אך הוא גורם לזכויות ממוניות, כמניעת תשלום, נחשב אף הוא כממון).

הברייאא אסרה להחזיק חמץ של נוכרי שקיבל עליו אחריות, ואף שאינו "ממונ", כיוון שאם יאבד את החמץ יהיה עליו לשלם לנוכרי תמורתו – נחשב החמץ כ"גורם לממון וכממון דמי" (כשיטת רבי שמעון) וכממונו של היהודי לאסור. אך למ"ד גורם לממון אינו נחשב כממון (כשיטת חכמים) – החמץ של הנוכרי אינו נחשב כממונו של היהודי ויהיה מותר בביתו, ממילא אין אפשרות שחמץ של נוכרי יהיה אסור בביתו של יהודי (כנגד דברי הברייאא)?

שונה דינו של החמץ שאמרה בו התורה "לא ימצא" – משמע שאפילו חמץ שאינו שלו ואינו נחשב כממונו, נאסר שיהיה בביתו מפני שקיבל עליו אחריות.

למ"ד גורם לממון אינו נחשב כממון (כשיטת חכמים) – החמץ של הנוכרי אינו נחשב כממונו של היהודי, ולכן נצרך הפסוק "לא ימצא" ללמדנו שאעפ"כ אסור להחזיק את החמץ של הנוכרי בביתו. אך למ"ד גורם לממון נחשב כממון (כשיטת ר"ש) הפסוק "לא ימצא" למה לי?

חמצו של הגוי שנמצא אצל היהודי – שייך לגוי במלואו, ואין ליהודי כל אפשרות ליהנות ממנו כיוון שהוא צריך להחזירו במלואו למפקיד, לכן בהו"א נחשב כאינו ברשותו ויהיה מותר להחזיקו בביתו, קמ"ל "לא ימצא" שאסור להחזיקו בביתו.

הגמרא מביאה מקרה נוסף שדומה ל"דבר הגורם לממון כממון דמי", בדינה של בהמה שוולדותיה שייכים למס המלך, ויש הבדל האם יש למלך רצון בוולד עצמו או בשווי הוולד והוולד עצמו אינו שייך למלך אלא רק מונע מבעלי הבהמה לשלם מס כספי למלך.

נשאל רבא: בהמת "ארנונה" (המלך הנוכרי נוטל מס כל וולד עשירי של הבהמה) – חייבת בבכורה, ובנה הבכור יהיה שייך לכהן? (בהמת נכרי פטורה מהבכורה, מלשון התורה "הקדשתי לי כל בכור בְּיִשְׂרָאֵל מִאֲדָם עַד בְּהֵמָה" – בישראל אבל לא באחרים, ורבא נשאל האם בהמה ששייכת בחלקה למלך נידונה כשייכת ליהודי או ש"יד הנוכרי באמצע" ופטורה).

אם המלך מסכים שניתן להמיר את המס של הוולד בכסף, אזי אין לנוכרי שייכות בבהמה עצמה כיוון שהמלך רוצה רק את שוויה – בוודאי הבהמה חייבת בבכורה, יש להסתפק במקרה שהמלך מעוניין בוולד עצמו (ולא ניתן לפדותו בכסף) האם הבהמה חייבת בבכורה?

רבא: פטורה מן הבכורה, כיוון שלמלך ישנה שייכות בוולדות עצמן.

והרי הברייאא פוסקת שבהמה חייבת בבכורה? ת: הברייאא מדברת בבהמה שניתן להמירה בכסף, ולכן אין למלך שייכות בוולדות הבהמה.

רבא: בכל מקרה הבהמה פטורה מהבכורה, בין שלמלך יש שייכות בוולדות עצמן, ובין שהמלך מסכים לפטור את המס תמורת תשלום שווי הבהמה – נחשבת הבהמה כשייכת לנוכרי כל עוד ידו לא סולקה מהן (רק כשהמס ישולם הבהמה תיחשב כרכושו של היהודי). אך בעיסת בצק שהמלך לוקח ממנה מס – חייב להפריש חלה, אפילו במקרה שהמלך שייך בעיסה ישירות ואינו מוכן לקבל במקומה מעות (אף שעיסת נוכרי פטורה מהפרשת חלה, כנאמר "ראשית ערסתכם" – עריסות שלכם ולא של נוכרי).

הבהמה פטורה מבכורה כיוון שיש קול בעולם (כולם יודעים) שהמלך הטיל מס על הבהמה, לכן לא יחשדו בבעל הבהמה היהודי שאינו מפריש בכור. לעומת זאת, עיסה חייבת בחלה כיוון שאין קול שלמלך יש חלק בעיסה, והרואים שאוכל בלא להפריש יחשדו אותו בחטא, לכן צריך להפריש משום החשש שיחשדו בו (אך אליבא דאמת בשני המקרים "יד הנוכרי באמצע" ופטור).